

2.

Oh unalom! vad unalom!
 Óráimat be fájlalom,
 Hogy így homályosítod!
 Ifjú korom vig hajnalán
 'A felkelő napot talán
 Örökre el borítod?

E verset Toldy a 29. sz. alatt említi.

3.

Nézd el a' hangos filoméla, Nénnye,
 'A Tavasz hogy jött, kiderüle Fénnye,
 Fészkel és kedves fiait segíti
 Majd ki repíti:

'A Hazánk buzgó fia így cselekszik
 Durva vaksággal hevesen veszekszik,
 Mert okos így lész valahára és ép
 'A nyomruult nép.

Toldy e verset nem említi. De Csokonai több versével együtt van s sapphicus mértéke emlékeztet a *Legatusnak* kezdetű versére, még inkább a II. 137. IV-re.

Közl.: GULYÁS JÓZSEF.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET NÉMETNYELVŰ VÁZLATA 1698-ból.

1698-ban jelent meg Ferd. Neuburger (Neoburger) kétkötetes Világkalauza, a *Curieuser Hoffmeister*. Minden sorát áthatja a korai felvilágosodás, a Leibnizek, Thomasiusok kultúroptimizmusa, az iskola, a könyvek megváltó erejébe vetett hite, mindenekelőtt az a meggyőződés, hogy a tudomány hatalom, hogy az emberiség az elsajátítható tudás, a józan okosság útján boldogan halad egy új aranykor felé. A földrajz, történelem, ember- és népléktan («Naturell»), a szellemi élet («nach dem Esprit ihrer klugen und gelehrten Männer») hármass nézőpontjából foglalkozik az ó- és újvilág nemzeteivel. Ezenkívül vezető pedagógiai elvként húzódik végig az egész munkán az ember magánjellegető vonatkozásait, társas szerepét szabályozó barokk «udvariság» gondolata. A *Hoffmeister*ben ilyenformán együtt van a kor egyetemes földrajzi, történelmi, antropológiai, nyelvészeti, népléktani, statisztikai — szóval, ha úgy tetszik, «szellemtörténelmi» tudománya.

Magyarországnak a második részben¹ Török- és Olaszország között juttat helyet. Sorra beszámol az *Ungarn* és *Pannonien*-név eredetéről, az

¹ Elöttem a munka 1700-i második kiadása: *Des Curieusen Hoffmeisters Geographisch-Historisch- und Politischer Wissenschaften Anderer Theil, Worinnen die übrige herrschende Staaten und Republicken, als Pohlen, Moscau, Türckey, Ungarn, Italien, Schweitz, Asia, Africa und America, mit ihren Provinzen, Ländern und Völkern... vorgestellt werden.* Zum andern mahl übersehen und verbessert... von Ferdinando Neoburgo... Leipzig. 1700. 462—545 ll. Harmadik kiadása 1718, negyedik k. 1731 jelent meg. Neuburger igazi neve Theoph. Georgi *Allgem. Europ. Bücher-Lexiconja* (Leipzig. 1742, III. 121 l.) szerint Keilhacker volt.

ország részéről, vármegyéiről és fontosabb városairól, földjéről, mezőgazdaságáról, terményeiről, természeti ritkaságairól, barlangjairól, régiségeiről, pénzéről, a lakosság összetételéről, a magyarság történetéről, jelleméről (lovagiaság, bátorság, nagylelkűség), nyelvről, uralkodócsaládjairól, kormányzásának és igazgatásának formájáról, alkotmányáról, közjogi és egyházi méltóságairól (I—X. fejt.). A XI. fejezetben bemutatja Magyarország híres embereinek, királyainak, hadvezéreinek arcképcsarnokát. Ennek a fejezetnek a végére hagyja a magyar szellemi élet és benne a magyar irodalom áttekintését.

A század eleje óta állandóan találkozunk a Neuburgeréhoz hasonló áttekintésekkel, név- és címjegyzékekkel, felsorolásokkal. A magyar származású Schödel Márton (*Disquisitio Historico-Politica De Regno Hungariae... Argentorati, 1629.*) eleven képet fest a magyar szellemi élet fejlődéséről és állapotáról, összeállítja a magyar eredetű és a Magyarországgal foglalkozó külföldi történeti irodalom bibliográfiáját, sőt már olyan dolgokat is érint (középkori magyar irodalom, ösköltészet, hősdalok), amelyek még ma is izgató kérdései a tudománynak.¹ Joh. Gerhard Vossius, híres németalföldi filologus, a latin történetírókról szóló munkájában (*De Historicis Latinis Libri III. Editio altera... Lugduni Batavorum 1651.* [Első kiad. 1627. Pars Altera. Lib. II. 572, 658 l.) részletesen beszél Turóczi János jelentőségéről és Küküllői Jánossal, Bonfiniusszal, Galeottóval, Janus Pannoniusszal is foglalkozik. H. Conring, a modern statisztika úttörője külön fejezetet szentel a magyar történetírásnak. (*Thesauri Rerumpublicarum Pars quarta... per Ph. Andream Oldenburger. Genevae 1657. Textus Conringii de Hungaria, 395—512 l.*) M. Zeiler (*Historici, Chronologi, et Geographi celebres... collecti Studio et Cura Martini Zeileri... Ulmae 1655. I—III.*), G. M. König (*Bibliotheca vetus et nova... a Georgio Matthia Königio... Altorfi, 1688. 122, 263, 341, 437, 546, 547, 594, 615, 789, 719 l.*) 10—10, M. Lipenius (*M. Martini Lipenii Bibliotheca realis philosophica omnium materialium... Frankfurt a. M. 1682. I. 317 a, 448 a, 730 a; II. Pannonia: 1087 l.*) pedig már 60 magyar, vagy magyar vonatkozású címet és nevet foglal jegyzékbe. Joh. H. Altstedt enciklopédiájában (*J. Henrici Alstedii Encyclopaedia. Herbomae, 1630. Lib. XXXII. 1988 l.*) Bonfinius, Turóczi Philipp Labbenél (*R. P. Philippi Labbe Bibliothecarum curis tertius auctior... Lipsiae, 1682. 72, 216 l.; első kiad. 1653.*) Fröhlich Dávid, Sambucus; G. Stöckennél (*Thuanus Enucleatus... Opera et studio Gerhard von Stöcken. Helmstadii, 1656. II. 10—14. l., III. 56—57 l.*) Dudith A., Sambucus, Dávid Ferenc; J. Hallervordiusnál (*Bibliotheca curiosa in qua plurimi rarissimi atque paucis cogniti Scriptores indicantur... Collecta a J. Hallervordio... Regiomonti et Francofurti, 1676, 327 l.*) Révai Péter, Istvánffy, Szamosközi; P. Frehernél (*D. Pauli Freherii Theatrum virorum eruditione clarorum. Nürnberg, 1688, 913 l.*) Dudith A., Szegedi István nevével találkozunk. D. G. Morhof Európa-szerte híres *Polyhistora* (Lübeck, 1688. Dudith A.-t, Fröhlich Dávidot, Szenczi Molnár Albertet, Sambucust méltatja figyelmére, H. Witte (*Diarium biographicum. quo eruditorum cujusvis*

¹ *Deutsch-Ungarische Heimatsblätter*, 1933. 66. l.

gentis et generis hujus saeculi virorum Vitae et Scripta, juxta anni, mensis et diei emortalis serien breviter recensentur, autore Henningo Witte. Dantisci, 1688; az 1611, 1622, 1627, 1634, 1637, 1666. évekhez.) pedig többek között megrajzolja Káldi György, Pázmány Péter, Lippay János, Jeszenszky J., Zimmermann Mátyás arcképét.

Neuburger anyagban jóval szegényebb legtöbb elődjénél és kortársánál — elsősorban Wittere támaszkodik — de jelentősége nem is itt van: elsőnek tesz kísérletet arra, hogy mindazt, amit megtudott a XVII. század értelmében vett magyar irodalomról, beágyazza a magyar történelem és szellemi élet egészébe, úgy, ahogy ő látja és értelmezi ezt az életet. Most történik első ízben, hogy valaki a «Literatur» szóval fog hozzá a maga áttekintéséhez. Azzal kezdi, hogy megrajzolja a történeti és szellemi keretet: Magyarországnek egyetlen akadémiája van, a nagyszombati. Az ember azt hihetné, hogy kevés a magyar «litterátus», hiszen a nemzetnek a török háborúk miatt állandóan fegyverben kell állnia. De erre a hiedelemre rácsafol Mátyás király könyvtára, melynek darabjai azóta átkerültek Bécsbe. Neuburger a könyvtár sorsához kapcsolja irodalomtörténeti vázlatát — úgy amint van, kétségkívül szerény kísérlet, de az első lépés olyan úton, amely egyenesen a Czvittingerek és Wallaszkyak felé vezet. Jelentőségét emeli, hogy magyar részről mindössze Szentiványi Márton nomenclaturáit állíthatjuk melléje, s hogy egyik forrása volt Czvittingernek. Mindez megokolta teszi, hogy teljes egészében közöljük Neuburger szövegét:

Was die Studien der Ungarn anlanget, so solte man zwar meinen, dass weil diese Nation ausser der zu Tirnau, keine Akademien, sondern nur Gymnasia in ihren Landen hat, und wegen der Türcken-Einfälle in steten Waffen stehen muss, wenig Gelehrte unter ihnen seyn möchten. Alleine das Gegenspiel bezeuget eines theils die herrliche Bibliothec, welche Matthias Corvinus, Hunniades, zu Ofen angeleget nunmehr aber durch der Türcken Verwahrlosung stückweise in die Bibliothec zu Wien gekommen ist. Denn An. 1664 und 65. musste der vorige Käyserliche Bibliothecarius, Lambecius, nach Ofen gehen, um daselbst vermöge der damahligen Friedens-Puncten die dasige Bibliothec abzuholen, die Türcken aber wolten nicht, weil sie in denen Gedancken stunden, als ob sie ihr Glücke dadurch vergeben würden, biss sie endlich Anno 1686. gedachte Festung Ofen und die daselbst sich befindende Corvinische Bibliothec hergehen musten, wiewohl sie übel von denen Türcken zugerichtet, und die meisten Bücher und MSeta zerfleischet und incomplet worden sind.

Hiernechst haben sich unterschiedliche habilitiret, und bewiesen, dass sie durch ihren Verstand nicht allein zum höchsten Purpur, sondern auch in allen Facultäten geschickt seyen. Jenes behaupten die gelehrten Cardinale; Demetrius, Dionysius Zachus, Georgius Drascovitus, Thomas Bacocius, Petrus Pazmanius, so theils im vorigen, theils im heutigen Seculo floriret; Dieses sind die nach allen Facultäten berühmte Männer, deren wir nur etliche marquiren wollen, als

I. In der Theologie ist bekant

GREGORIUS VASARHELI¹ aus Siebenbürgen, ein gelehrter Jesuite, der wegen seiner sonderlichen connoissance in Religions-Sachen zu Bekehrung der Türken, sonderlich gebraucht worden. Ist letztlich zu Weissenburg im Gymnasio als Rector A. C. 1623. gestorben, und hat unter andern seinen Schrifften hinterlassen des Thomä Kempis 4. Bücher von der Nachfolge Christi, so er aus der Lateinischen in die Ungarische Sprache übersetzt.

GREGORIUS RUMER² gleichfalls ein Jesuite, wurde endlich Praepositus Generalis des Ordens durch ganz Oesterreich, in welcher Würde er auch Anno 1627 gestorben, Er hat sonderlich seine Gelehrsamkeit in einer Lateinischen Rede, so er auf der Käyserin Marie, Käysers Ferdinandi II. Mutter Todt gehalten, sehen lassen.

GEORGIUS KALDI von Tirnau aus Ungarn bürtig, auch ein berühmter Jesuit und Professor Theologiae Moralis zu Olmütz, letztlich aber zu Pressburg Rector, starb Anno 1634. und hinterliess die Heil. Schrift in Ungarischer Sprache übersetzt, und einen Tomum unterschiedener seiner Predigten, so er in Ungarischer Sprache gehalten. Oberwehnter Petrus Pazmanius von Waradein aus Siebenbürgen, eines Adelichen-Herkommens), war erstlich Professor Philosophiae und Theologiae zu Graz, hernach aber Ertz-Bischoff zu Gran, auch gar Cardinal, und ward unter Ferdinando II. an Pabst Urbanum als Gesandter, gebraucht. Sturb Anno 1637. Er hat sehr viel geschrieben, darunter: Im lateinischen eine Diatribe von der sichtbaren Kirchen Christi hier auf Erden, wider Guil. Witakerum, etc. In Ungarischer Sprache aber von Verehrung der Heiligen, unterschiedene Predigten über die Evangelia, und dergleichen.

MATHIAS ZIMMERMANN³ ein gelehrter evangelischer Theologus aus Ungarn, musste wegen der Reformation entweichen, und in Sachsen sich reteriren, allda er zu Golditz erstlich Pastor, hernach Superintendent worden, biss er endlich in dem Stift Meissen zur Superintendur gelangte, woselbst er auch Anno 1689. gestorben. Hat verschiedene Sachen in Theologicis und andern Wissenschaften ediret, als: Amoenitates historiae Ecclesiasticae Dissert. ad dictum Tertulliani; Fiunt non nascuntur Christiani Commentariolum de Presbyteriis veteris Ecclesiae Historiam Eutychnam. Florilegium Philologico-Historicum und andere gelehrte Schrifften und Predigten.

II. In Jure ist bekannt

STEPHANUS WERBEZUIUS war ein gelehrter Ungarischer Jurist, so auf Befehl Königes Uladislai die Ungarische Gesetze in drey Theile zusammen tragen müssen, welches heutiges Tages dahero Opus Tripartitum genennet wird. Sonst nennet ihn Isthuanfi in Tract. De Rebus Hungaricis einen unruhigen und sehr partheyschen Mann.

III. In Medicina ist renomiret

JOHANNES SAMBUCUS von Tirnau, nicht so wohl in Medicina, als Poesi und andern Wissenschaften berühmt, hat Bonfinii Historiam Hungariae

¹ V. Gergely, jezsuita prédikátor, Canisius- és Th. a Kempis-fordító (1561—1623). V. ö. Szinnyei, XII. 976.

² R: György, jezsuita (1570—1627). V. ö. Szinnyei, XI. 1391.

³ Z. Mátyás, löcsei rektor, eperjesi pap, meisseni szuperintendens 1625—1689.) V. ö. Szinnyei, XIV. 1865.

continuïret, war ein vortrefflicher Antiquarius, und Käysers Maximil. II. und Rudolphi II. Rath und Historicus, wurde auch seiner trefflichen Erudition halber Asylum literarum genennet. A. 1590.

JOHANN JESSENIUS a Jessen,¹ ein gebohrener Ungar, den zwar einige vor einen Böhmen aber fälschlich, ausgeben, war erstlich zu Wittenberg Professor und Fürstl. Sächs. Leib-Medicus, wie er aber in Böhmen bey dem Käyser ebenmässige Charge bediente, hatte er dieses Unglück, dass er zu Prag in der Böhmischen Unruhe gleich andern Herren Anno 1621. d. II. Jun. den Kopff lassen musste. Nachdencklich ist sein Fatum, denn als er nach geendigter Gesandschafft aus Ungarn kam, wurde er zum Kayser nach Wien gebracht, und daselbst verarrestiret; nachdem er aber gegen Auswechslung eines Italiäners wieder auf freyen Fuss gestellet wurde, hat er bey Ausgang seines Gefängnisses folgende Buchstaben, I. M. M. M. an die Wand geschrieben. Viele sollen solches nach seinem Abzug gelesen niemand aber als Ferdinandus, selbiger Bedeutung errathen, und folgender gestalt erkläret haben: Imperator Matthias Mense Martio Morietur: hatte darauff Kreyde genommen und hinwiederum obbemeldte Buchstaben auf diesen Schlag ausgeleget: Jesseni Mentiris; Mala Morte Morieris. Wie solches Jessenius erfahren, hat er gesagt: Wie ich nicht gelogen habe, mag Ferdinand auch zusehen, dass er wahr rede, beydes ist auch erfüllet worden, Käyser Matthias sturbe in Metz, und Jessenius verloh seinen Kopff. Hat unterschiedliche Anatomische und Medicinische Wercke hinterlassen.

IV. In Philosophia und andern Wissenschaften.

JOH. LIPPAY von Pressburg, ein gelehrter Jesuit, war zu Gratz und Wien viel Jahr Humanarum Artium und der Griechischen Sprache Professor. Endlich aber zu Tirnau in Seminario Rector, so Anno 1666, gestorben, hat unterschiedene curieuse Tractaten in seiner Sprache hinterlassen.

NICOL. ISTHUANFI war ein sehr gelehrter und in vielen Sprachen erfahrner Mann, auch Käysers Maximiliani II. und Rudolphi II. Secretarius, wurde hernach Königlicher Rath in Ungarn, und letztlich auch gar Vice-Palatinus, hat viel Bücher von den Ungarischen Geschichten geschrieben, so alle wohl zu lesen sind.

MICHAEL BÜLOWSKY,² gebürtig von Dulitz, in der Graffschaft Turotz, weyland Profess. Mathes. in Pfortsheim, nun Exul in Nürnberg.

Itt vége a szövegnek. Egy bibliografiai függelék — *Wo kann man weitere Nachricht von Ungarn haben?* — a magyar történelem és földrajz forrásairól tájékoztat.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF

¹ Jeszenszky János. szül. 1566., kivégezték Prágában 1621. Életrajza a kor egyetlen lexikonából sem hiányzik. Ötvennégy munkájáról tudunk. V. ö. *Allgem. D. Biographie* XIV. 785.

² Bulyovszky Mihály, szül. a XVII. sz. közepe táján, teológus, matematikus, költő, zeneértő, megh. Durlachban 1721. Híres műve: *De emendatione organorum*. Strassburg, 1688. V. ö. Szinyei. I: 1415.